

Lőrinczy Huba

AMBRUS ZOLTÁN: „MOZI BANDI KALANDJAI”

I. (*A félreértett és denunciózni akart ifjúsági regény*): 1912 derekán Ignotus ekként nyugtatta a valamiért (föltehetően kéziratának sorsa miatt) aggodalmaskodó Ambrus Zoltánt: „Mélyen tisztelt és kedves Uram, mire sorai megjöttek, a dolog már rendben is volt, s a Mozi Bandi — engedje meg futtában ezt a szót: ez a dickensi kis remek hibátalan és hiánytalan fog megjelenni. [...]”¹

Így is történt. Elsőnek a *Nyugat* publikálta (három részletben) Ambrus ifjúsági regényét, hogy még ugyanazon év — 1912 — folyamán önálló könyvként is napvilágot lásson. (Ez utóbbiról már nem a folyóirat, hanem a Tolnai kiadóvállalat gondoskodott.) Néhány esztendeig csend honolt a *Mozi Bandi kalandjai* körül. Meglepő, de egyetlen kritikus sem méltatta figyelmére, így a könyv fogadtatásáról, népszerűségéről avagy népszerűtlenségéről semminő fogalmunk nem lehet. Az első — meglehetősen kurta — értékelést az irodalomtörténész Szinnyei Ferenc Ambrus-pályaképeben találhatjuk. A pozitivistá historikus elismerőn szól a kisregényről, mondván: „Sok fényes megfigyelés a pesti gyerek lelki világából, s maga a nyelv is valóságos stúdium”, ám az okfejtésből kicsendülnek a konzervatív tudós aggályai is. Szinnyei úgy találja, hogy a mű ifjúsági kiadása az egyik — Bika néven szereplő — főhős életfilozófiája, valamint „... a förtelmes jassz-nyelv” használata miatt nem épp szerencsés vállalkozás, aligha szolgálja a serdülők épülését.² Bármi meghökentető is e skrupulózus, iskolamesterre valló vélemény, társtalann korántsem maradt. 1922. február 27-én ifjabb Wlassics Gyula, az állami színházak kormánybiztosa — egyebek közt — az alábbiakat írta Ambrusnak: „... Pekár államtitkár úr utasítása alapján, melyről tegnapi beszélgetésünk során megfeledeztem, megküldöm Igazgató úrnak szíves tudomásulvétel és mihez tartás végett az államtitkár úr által nekem átadott ama közlemény kefelevonatát, melyet Ő igazgató úr iránt való figyelmességéből a *Néptanítók Lapja* legutóbbi számából »kiemeltetett«.”³ (A gyalázkodó cikk később és másutt sem jelent meg, szerzője ismeretlen, korrektúrája pedig az író hagyatékában található.)

A Nemzeti Színház igazgatásának ezernyi gondjától is szorongatott Ambrus postafordultával, szokatlanul ingerülten és élesen reagált Wlassics közlésére és a kefelevonatra. Pekár Gyulához címzett s február 28-án kelt levelét szinte egészében érdemes citálnunk, lévén e viszonylag hosszú misszilis az író önértelmezéseinek egyike. Saját művek interpretálására korábban is vállalkozott már Ambrus, egy olvasónak *A gyémántgyűrű* c. novellája „alapgondolatát”, Riedl Frigyesnek pedig a *Midas király*, valamint a *Ninive pusztulása* egynémely vonatkozásait magyarázva el,⁴ s mostani, indulat fűtötte okfejtése úgyszintén roppant tanulságos. Elhárítjuk bár a szerzői szándékoltság, az intencionalizmus babonáját, nem hisszük, hogy az író föltétlenül a leghivatottabb értelmezője önnön alkotásainak, készséggel elismerjük viszont: a *Ninive pusztulását* kivéve Ambrus kitűnően „elemzi”

¹ Vö. Ambrus Zoltán levelezése (a továbbiakban: AZI). Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: FALLENBÜCHL Zoltán. Bp., 1963. 208., 465.

² Vö. SZINNYEI Ferenc, Ambrus Zoltán. It 1918. 25.

³ AZI: 347., 492. (Most és a továbbiakban is a mai helyesírásnak megfelelően idézzük a szövegeket.)

⁴ Uo. 149–151., 455–456., 226–233., 469–470.

és kommentálja tulajdon kis- és nagyepikáját, így a *Mozi Bandi kalandjait* is. Nem csupán az író „doctus” voltából, erős intellektualizmusából következik ez, hanem abból is, hogy valamennyi említett mű (kivált a legutóbbi) több-kevesebb moralizáló hajlandóságról, didaktikus célzatosságról árulkodik, ilyformán alapeszméjük, fő tendenciájuk aránylag könnyen megragadható. A Pekárhoz írt levél ekképpen hangzik:

Kedves Barátom!

[...] ez a förmedvény, melynek kefelevonatát szíves voltál számomra megküldetni, válogatott gorombaságait és dühöngő hangját nem tudja egyébbel megokolni, csak azzal, hogy munkámban olyan kamasz diákokat szerepeltetek, akik pestiesen beszélgetnek és maguk közt kicsüfölik a tanáraikat — és így a kirohanás azonnal elárulja, sőt nyilvánvalóvá teszi a rosszhiszeműséget [...].

Abból ..., hogy szükségesnek találtad tudomásomra juttatni a dolgot, azt kell következtetnem, hogy kételyeid lehetnek afelől, vajon munkám, amelyet bizonyára nem olvastál, megérdemli-e azt a pártfogást, amelyben személyemre való tekintettel részesítetted.

Azért kérek, engedd meg előadnom a következőket:

A megvádolt könyv elsősorban olyan fiatalok (14–18 évesek) számára íródott, akik már nem érdeklődnek a gyermek- és ifjúsági irodalom termékei iránt, hanem fölserdülésük óta regényeket vagy Nick Carter történeteket olvasnak. Az utóbbiak hatását iparkodott ellensúlyozni könyvem, olyan mesével és olyan elbeszélő hanggal, amely nagyobb hatással lehet az átlagos fiatalok mentalitására, mint a kenetes hangú ifjúsági olvasmányok. »M[ozsi] B[andi] kalandjai«: a kalandos történetek, a rémregények, a mozi és a sportok irányában való túlzott érdeklődés, és amerikai szellem és a pesti frazeológia *kigányolása*.

Kivált arra akarja figyelemzetni olvasóját, hogy 1. hová vezet az a szellem, mely a mozidarabokban dominál, s amely a testi erőt és ügyességet mindennek fölébe helyezi, — 2. hogy a tekintélytisztélet csökkenésében milyen jelentékeny szerepe van a túlságos mozikultusznak, — és 3. hogy milyen alattomos veszedelem a »cras, cras, semper cras, et sic dilabatur aetas« [»holnap, holnap, mindig holnap, és így szétszóródik az idő — vagy: az élet« — L. H.], és hogy a munkát sohase szabad holnapra halasztani.

Ez a nevelő célzatú tendencia — és az is, hogy a »M[ozsi] B[andi] kalandjai« a tanár munkájának tisztelőre, megbecsülésére akarja oktatni a még éretlen gondolkozásúakat ... — világossá válik minden olyan olvasó előtt, aki nem egészen együgyű. [...]

Épesszű és jóhiszemű ember könyvemben nem találhat »fertőző« anyagot. [...]⁵

Válaszolt-e Pekár Ambrus levelére? Nincs róla tudomásunk, s szempontunkból ez érdektelen is.

II. (*Szemben a korszellemmel*): nem a *Mozi Bandi kalandjaival* fordult először Ambrus érdeklődése a gyermekvilág, a gyerekhősök felé. Novellistiként ábrázolta ő ezt az életszakaszt már korábban is; elég, ha *Roland és Achille* c. művére avagy az egyszersmind bájos és megrendítő, *Jancsi és Juliska* c. történetre hivatkozunk. Túl a személyes érdeklődésen, a kordivat, a szecesszió észrevétlen befolyása fordíthatta figyelmét a gyermekekre — a nála jóval ifjabbakat (Csáthot, Kosztolányit) lenyűgöző freudi ösztönzést bizvást kizárhatjuk. A *Mozi Bandi kalandjai* más azonban, mint az említett Ambrus-novellák: nem a felnőtt olvasóknak készült história, amelynek történetesen gyerekhőse van, hanem nevelő, erkölcsnemesítő célzatú ifjúsági regény, s benne az író egy gyengéden leckéztető, atyai-án jóságos narrátor pozícióját foglalja el. Tanmese ez a könyv, a jóra való, ám átmenetileg eltévelyedett kislíú, Csipisz „bűneinek” és bűnhődésének krónikája. Ambrus korholja, megszégyeníti s végtére a helyes útra téríti kicsi hőst, úgy találván, hogy az ideálhiányos — vagy inkább: hamis ideáloknak hódoló — időkben kötelesség valódi értékeket és eszményeket megmutatni, s hogy a példaadás, a nevelés erősebb lehet a korszellemnél. A *Mozi Bandi kalandjai* ilyképp egy illúzió, egy szélmalomharc dokumentuma is; a 20. századi,

⁵ Uo. 347–348., 492. (A kiemelés az Ambrusé!)

— az író szerint — bűnös és veszedelmes életminták elutasítására, egyúttal a korábbiak követésére buzdítaná kamaszra cseperedő olvasóit.

A fabula veleje könnyen összefoglalható. Csipisz, a naiv, kalandvágyó kisfiú bűvkörébe kerül egy osztálytársának, a vásott, rossz tanuló, nálánál korosabb Bikának. Imponál neki a kamasz testi ereje, gátlástalan hencgeése, tapasztaltsága, iskolának, tanároknak, tanulásnak fittyet hányó merészsége. A Bika, fölfedezvén, mily hiszékeny és áhítatos famulusra lett, gondosan ápolja és gyarapítja önnön mítoszát, hogy mulathasson Csipisz balgaságán, s hogy pénzt csaljon ki tőle szórakozásaihoz. Elhitheti hát, hogy múltja titkokkal, vakmerő kalandokkal teli, jelene nemkülönb. Ő a jobbkeze a pesti apacskirálynak, *Flocseknek* (e név bizonytalán Ambrus kisregényéből származott át Örley Istvánhoz, jelezvén a gyermekkori olvasmány hatását!), s titkos társaságuk a világuralom megszerzésére készül. Csipisz ámuldozva és rémildőzve hallja, hogy e bizalmas közlés őt is pártoló tagjává avatta a szövetségnek, s szorult helyzetéből szabadulni akarván, dacol a szülői tiltással is. Délutánját s megtakarított filléreit készséggel a Bika rendelkezésére bocsátja, ki előbb egy cukrászdában lakmározik, majd a moziba cipeli „barátját”, hogy a sötétség leple alatt — kijátszva az apacsok éberségét — jó tanácsokkal láthassa el. Utóbbiból, persze, semmi sem lesz, a vásznon viszont csupa épületes, „...szemet gyönyörködtető, szívet derítő és elmét képező ...”⁶ film pereg: rablótörténetek, autós száguldozás, egy amerikai suhanc pimaszság- és agressziósorozata, kincstolvajlásba öltött ördöghistória, gyerekek lázadása a szigorú óvónővel szemben, s mindez reklámmal vegyítve. A Bika — miközben az iskola, a tanulás, a tanárok és a szülei ellen bujtogatja a Flocsektől és az apacsoktól rettegő Csipiszt — immár a másnapi cukrászdára és mozira követel pénzt. Bizonyára sokáig folytatná még a zsarolást, ha váratlan — avagy nagyon is várható? — fordulatok nem történnének. Éjszaka Csipisz szorongásos álmot lát (benne az apacsháborúról hallottak, olvasmányemlékek, moziélmények kavarnak), emiatt reggel elkésik az iskolából, mert a leckét nem tanulta meg, mennyiségtanórán újabb szekunda várja, anyjától hasztalan esdekel három pengőt, s végtére a csalódott és dühödtt Bika is a szemébe vágja: „...tudd meg, hogy én csak nevetni akartam azon, hogy te akármit elhiszel! ... Mert Flocsek, az nem is létezik! ...”⁷ A történet e mondatokkal, e megszegyenítő pillanatban félbeszakad, ám befejezetlensége látszólagos. A *Mozi Bandi kalandjai* nem tág vagy nyílt végű regény, hanem lezáratlanul is lezárt história. Nincs kétség: Csipisz okul a keserves tapasztalatokból, a Bika és a mozi képviselte alértékek nem nyűgözik többé, s ha mintadiák nem lesz is, tisztelni fogja szüleit és tanárait, váltakozó szorgalommal bár, tanulni fog, belátván a latin bölcsesség, a „cras, cras, semper cras, et sic dilabitur aetas” mély igazságát. Vagy tán nem is annyira neki kell levonnia a konzekvenciákat, mint inkább e könyv kamaszolvasóinak? Az éket tegezően megszólító előszó ez utóbbi feltevést még inkább valószínűsíti.

Kevés színterű, igen rövid idő alatt lepergő kamaradarab a *Mozi Bandi kalandjai*. Bizvást állíthatjuk: csak két szereplője van — a kísértő és a kísértett —, hiszen a történet peremén feltűnő néhány alak (Csipisz anyja, a cukrászkiasszony stb.) jószerevével érdektelen. A gyermekkor öntörvényű, a maga mítoszaiban, fantáziajátékaiban, gyorsan születő és bomló barátságaiiban teljesülő és üdvözülő világ — sugallja e megoldással Ambrus. Ha volna értelme itt a megjelölésnek, akár a krízisregény — egzisztencialista írók elhíresítette — műfajával vonhatnók kapcsolatba a könyvet,⁸ hiszen egyik hőse, Csipisz a maga életkorának s értelmi színvonalának megfelelő határhelyzetbe, válságszituációba kerül, a cselekmény pedig mindössze egy nap leforgása alatt végbemegy. Ámde a hasonlóság merőben külsőséges, a lényegre ki nem terjeszkedik. A *Mozi Bandi kalandjai* vérbeli ifjúsági regény, a Rosszal szemben a Jó morális fölényét ábrázolja, s teljességgel hiányzik belőle valaminő preegzisztencialista létélmény és -filozófia. A határhelyzet, a krízisszituáció ettől függetlenül létrejön benne, s tény az is, hogy Csipisz a — Bika és a mozi megtes-

⁶ Vö. *Mozi Bandi kalandjai*. Bp., é.n. 73.

⁷ Uo. 149.

⁸ Az egzisztencialista krízisregényről lásd: KIRÁLY István, *Kosztolányi. Vita és vallomás*. Bp., 1986. 90–91., 118–119.

tesítette — korszellemmel, értékválsággal szembesül. A kísértés nagy, ellenállni nehéz. Megvan a Rossznak a maga hatalma és vonzása, a Jónál sokkalta imponálóbbnak, merészebbnek, színesebbnek mutatkozik, kalandot, lázadást, törvénszegést kínál a szürke, fárasztó kötelességteljesítéssel, izgalmas ünnepet az unalmas hétköznapiakkal szemben. Érti mindennek delejét, szédületét Cspisz, mégsem egykönnyen, csak vonakodva csábul el: átmeneti megingásához, balútra tévedéséhez nem volna elég a spontán érdeklődés, a gyerekes könnyelműség. Kényszerhelyzetét, játékszerré válását sokkal inkább a Bika félelmet keltő hazugságainak, mintsem tulajdon hajlandóságainak köszönheti. Ez viszont mentő körülmény is egyben, Cspisz így kiszabadulhat társa karmaiból, nem válik hozzá hasonlóan romlottá. A Rossz csak ideig-óráig diadalmaskodhatott, ámde továbbra is jelen van a világban; hogy ellenállhassunk neki, számolnunk kell vele.

Ambrus — tanúsítja a Pekárhoz írt levél is — az olcsó, a fantáziát hamis utakra csábító olvasmányokban, a sport, a testi erő és a mozi kultuszában, valamint az ún. „amerikai szellem”-ben vélte fölfedezni a serdülőkre leselkedő veszedelmet. A moziban legkivált. Tudjuk: megvetette ő a szabadtéri sportokat is, a szellem, a szellemi munka ellenfelét látva bennük,⁹ e kisregény viszont semmi szerepet nem juttat nekik. Annál inkább tollhegyre tűzi a filmek kártékony befolyását, az ifjúság megrontóiként marasztalva el őket. Ambrus számára a mozi manifestálta a korszellemet, az „amerikai” életstílust, s úgy vélte: az átkos új, az alértekek terjesztője ellen határozottan föl kell lépnie. E nézete s küzdelme jószerével társtalan; nemzedékének tagjai s a nála ifjabbak szinte egyöntetűen lelkesedtek az új művészetért. Heltai Jenő *Dal a moziról* c. verse frivol és sikamlós magasztalás, Babits nagyvárosi legendáinak egyike, a szintűgy „Ámerikát” megidéző *Mozgófénykép* a dicshimuszot iróniával vegyítő és ellenpontozó vallomás,¹⁰ Szabó Dezső rajongása pedig már-már parttalanul árad. A *Mozi Bandi kalandjaival* szinte azonos pillanatban s úgyszintén a *Nyugat* hasábjain jelentette meg *Levél Katához* c. írását, benne az alábbi, áthévílt mondatokkal: „Megvallom, a mozit nagyobb dolognak tartom a parlamentnél, a Monarchia Balkán-politikájánál, a nyugdíjtörvénynél, mert: újraéleszti a mesét; hatalmas szociális propaganda, ha egyszer megtanulunk élni vele; az embert egy ültő helyében megsétáltatja az egész világon; a legdemokratikusabb esztétikai élvezet, hol a naccsága egy szepegésben, egy kacagásban rendezük a konyhaszolgálóval.”¹¹ Szabó Dezső érdeklődése és lelkesültsége a hangosfilm beköszöntéig töretlen maradt,¹² elannyira, hogy még *Nincs menekvés* című, első regényének főhőse is ekként fordul menyasszonyához: „Lássa, Margit, a mozi a legnagyobb dolog a világon, és soha többé nem fogják a tömeg lelket eltépni tőle. Mert örök feledtetés és igazságszolgáltatás az örök robot mellett” — majd vallomását bizarr ajánlattal tetézi: éljék ők ketten az ifjúságukat „... reggeltől estig a kinematográf előtt ...”, öregedvén pedig, játszassák le maguknak a felvett napokat, mert „Akkor mindig a fiatalságunkban és boldogságban fogunk élni, és fiatalon fogunk meghalni.”¹³ Ha mellőzzük is a további példákat, bizton állíthatjuk: a *Nyugat* első generációja nem osztozott Ambrus elhárító indulatában, épp ellenkezőleg. Babits, Balázs Béla, Bíró Lajos és a többiek életükbe, gondolkodásukba, művészetükbe fogadták a mozit, a filmet, élményt s esztétikai inspirációt egyaránt kapván tőle.¹⁴ A *Mozi Bandi kalandjainak* írója viszont — túl a testi erő és ügyesség káros kultuszán — még a tekintélytisztelet csökkenését is az új művészet rovására írja, s noha vélekedése nem volt teljességgel alaptalan, az öreges aggály, a türelmetlen elfogultság magában is jelzi Ambrus lassú elmagányosodását, idegenné, „korszerűtlenné” válását. Volt őbenne mindig is — Dénes Tibor érzékeny esszéje

⁹ Vö. KOREK Valéria, *Hangulat és valóság. Ambrus Zoltánról*. München, 1976. 5.

¹⁰ A *Mozgófénykép* c. versről lásd: RÁBA György, *Babits Mihály költészete 1903–1920*. Bp., 1981. 156–164.

¹¹ Vö. *Nyugat*, 1912. II. 976.

¹² Vö. NAGY Péter, *Szabó Dezső*. Bp., 1964. 194–196.

¹³ Vö. SZABÓ Dezső, *Nincs menekvés*. Ungvár, 1917. 127–128.

¹⁴ Nagy Péter, *i.h.*

mutatott reá — valaminő fantomkergető, Don Quijote-i hajlandóság,¹⁵ s személyiségének eme vonása kivált a századforduló után úrhodott el reakcióin és viselkedésében, lett mind szembevetőbbé magánemberi és alkotói kapcsolataiban, levelezésében és műveiben. Az eszményeket sóvárgó s őket egyre kevésbé lelő Ambrus megannyi szelmalomharcba bonyolódott, s bár — valódi avagy csak vélt — igazáért elszántan vívta küzdelmeit, nőttön nőtt óhaja az elzárkózásra. Rezigált, sértődött lélekként élt korában és kortársai között, görccsen őrizve különbözését, s ingerülten pattant föl, ha féltőn óvott elveit, ideáljait bárki és bármi csorbítani akarta. Képtelen lévén az enyhülésre és az alkuvásra, az új eszméket s törekvéseket — csupán a veszélyt látva bennük — rendre elhárította magától. Nem békelt a változó korszellemmel, gyanakodva figyelte, epés gúnnyal ábrázolta az átalakuló magatartásformákat csakúgy, mint a modern irodalmat és művészeteket. Ifjúsági regénye a mozit vonta pellengérré, ráadásként úgy, hogy nem mutatott be közvetlen, oksági összefüggést a filmek, valamint az erő és az ügyesség újmódi kultusza, illetve a tekintélytisztlet csökkenése közt. A könyv kontextusa csupán azt láttatja és igazolja, hogy a vásott, a családi nevelést, az otthon melegét és gondoskodását nélkülöző Bika kéjes gyönyörűséggel fogadja be a mozidarabok „szellemét”, tápot kapván tőlük is a maga torz és agresszív — ám semmiképp sem elvetemült — „életfilozófiájához”. S noha a regény szerint a filmek képviselte „amerikai” minta a legfőbb erkölcsromboló veszedelem, Ambrus azt sem állhatja meg, hogy az automobil és a száguldás viszonylag friss divatján ne háborogjon. Élcelődött ezen már korábban is — egyebek közt a Berzsenyi-trilógiában —, s aligha véletlen, hogy a Bika bűnlajstromát a gyorsaság, az autó s a technika új csodái iránt érzett áhítat is gyarapítja.

S mit kárhoztatott még? A kamaszokat megbabonázó, fantáziájukat rossz irányba siklató kaland- és rémregényeket (a Bika valószerftlenséget valószerftlenségre halmozó Flocsek-története, mit nyomasztó álommá transzformál Csipisz — ezek paródiája) és a diáknyelvből testet öltő „pesti frazeológia”-t. Azt aligha kifogásolja Ambrus, hogy a műben szereplő és szóba hozott diákok és tanárok rendre csak a gúnynevikön említetnek (Csipisz, Bika, Kinézer, illetve: Prutyi, Sipirc, Savanyú Jóska, Picegepöresz, Nyámnyám. Ez utóbbi csúfnév — érdekes, ám bizonynal véletlen egybeesés — Móricz egy évvel előbb publikált, *Az Isten háta mögött* c. regényében is feltűnik; ott az igazgatót illetik vele ...). Noha némelyik elnevezés kétségkívül szívtelen, a bevezetés megértően beszél erről a szokásról, s a mennyiségtan oktatóját maga a narrátor is kizárólag Prutyiként emlegeti. A két fiú párbeszédeiben megtestesülő diákzsargont viszont már egyértelműen nehezményezi s csúfítja is akarja tenni Ambrus. Kétségtelen: akad e dialógusokban magyartalan fordulat, nyegleség, nyelvi túlzás, durvaság, kakofemizmus bőséggel (trágárság, bántó trivialitás egyszer sem!), mára azonban jócskán megszeldültek ezek a szövegrészletek; nem a rútságot s az író elrettentő szándékát, hanem az eleven humort, a mesteri stílimitációt vesszük észre bennük. Az egykorú olvasó kényesebb ízlését tán sértették az effélék: „Flocsek rá se köp az ilyen vacakokra! [...] Ha a rablóknak Flocsek kölcsönzött volna gépet, sohasem érték volna utol ezek a bűdös fogdmegek! ... És amit a moziban látsz, az csak egy smarn az én triplánomhoz képest! ...”, avagy: „Látod, én még hozzá se szagoltam ehhez a koszos feladathoz! ... Az igaz, hogy én nem is fogok ebbe a bűzbe beleszagolni! ... mert ami Prutyitól ered, azt én undokolom! ...”, avagy: „... máskor ne gyere nekem elő egy ilyen pofon rúgott körisbogárral, mint ez a kajjalábú Kapuváry-kölyök, akit ha én egy ujjal megfricskázok, sertéskocsonya lesz belőle! ...”, avagy: „Hiszen csak rá kell nézni Prutyira, ha látni akarod, milyen hülye ez a minden hájjal megkent alattomos gazember! [...] Hát mit tud ez a szemét, hogy van pofája fölmenni a katedrára, és onnan tanítani akar bennünket?! ... Tud smirkászni! ...”¹⁶ stb. stb. — számára meghökentetőnek tetszhetett a műben többször is¹⁷ fölbukkanó „... nem létező” formula. Színnyei — nem érzélve a pedagógiai célzatosságát — „förtelmes”-nek is találta e „jassz-nyelv”-et,

¹⁵ Vö. DÉNES Tibor, *Ambrus Zoltán*. In *Ködlövagok*. Bp., 1942. 9–10., 31. stb.

¹⁶ *Mozsi Bandi kalandjai*, 59., 75., 84–85.

¹⁷ Pl. 66., 67., 149.

s óvta volna a regénytől az ifjúságot. Vele szemben jóval nagyobb az igazsága Faludi Istvánnak, noha a gúnyolva tanító szándékot ő sem érzékeli. Számára épp a roppant üdítő és „gyöngéd színezetű” stílushumor jelenti a könyv legfőbb értékét, hogy véleményét ekként összegezze: „Egy diákzsargonban írt diákelbeszélés nem okvetlenül »lélekrombolás«, amint egy naturalista szerelmi elbeszélés sem okvetlenül pornográfia.”¹⁸ Érvelésének csupán annyi szépséghibája akad, hogy nem tesz különbséget a dialógusok és a narrátori szövegrészeket nyelvi anyaga közt, és igazoló példát csak ez utóbbiból merít, márpedig a „pesti fraeológia” kizárólag a párbeszédet, s bennük is főként a *Bika* megnyilatkozásait jellemzi.

Nézzük bárhonnán: emelkedett morál, nemes pedagógiai ethosz hatja át a *Mozi Bandi kalandjait*. Valóban nem „... kenetes hangú ifjúsági olvasmány”, de koncepciója tagadhatatlanul illúziókon nyugszik. Mindenekelőtt azért, mert hisz (vagy hinni próbál) abban, hogy a serdülők közt népszerű olvasmányokban, a mozi, az erő, az ügyesség kultuszában, a tekintélyelv megingásában, a szabadosabb nyelvhasználatban manifesztálódó korszellem ellensúlyozható és közömbösíthető, hisz abban, hogy „... a még éretlen gondolkozásúak” a bölcs felnőttek számára evidens életigazságok belátására s elfogadására készíthetők. Abban hisz, hogy a Jó végül is vonzóbb és erősebb a Rossznál, hogy a gyermek (s így az ember) — kivéve a szélsőséges eseteket — formálható, nevelhető. Tőszomszédja e meggyőződés ama szép ábrándnak, minek csődjét az *Aranysárkányban* ábrázolja Kosztolányi. Az ő tanárhőse, Novák Antal döbben rá az ocsúdás keserű pillanatában: „Nevelés, Leibnitz, Leibnitz. »Bízzatok rám a gyermekek nevelését, s megváltoztatom a világot.« Nagyralátó, dőre frázis” stb.¹⁹ S noha Ambrusban — kisregénye s Pekárhoz írt levele egyként bizonyítja — korántsem tört még össze a pedagógia, a példaadás hatalmába vetett hit, árulkodó jel: műve éppúgy a letűnőben lévő ideálok hordozója és szószólója, miként Kosztolányi regényalakja. Novák Antaltól — vereségei előtt — a felvilágosodáson iskolázott, tizenkilencedik századi ész-, valóság-, embertisztelet, nevelői optimizmus árad,²⁰ s a *Mozi Bandi kalandjai* is a múlt századi eszményekhez térítené vissza kamaszolvásóit. A kötelességteljesítéshez és a rendszerességhez, a munkaszünethez és a tekintélyelvhez, az igazmondáshoz és az önzetlenséghez, a fegyelmezethez és az illedelmes, pallérozott beszédhez. Csupacsupa olyan értékhez, amelyet magas polcra helyezett a klasszikus polgári pedagógia és gondolkodás, s amelyek többségét a modern neveléstudományok sem nélkülözhetik. A kérdés csak az: érvényesíthetők-e ezek az ideálok a korszellem ellenében s oly kontextusban, amiben a kisregény szerepelteti őket. Úgy találjuk, családka ábránd, jószerevel reménytelen vállalkozás volt az Ambrusé, miként illúzió volt az a föltevés is, hogy műve nem a zsenyibb gyermekek, hanem a 14–18 éves kamaszok lelki s morális épülését szolgálhatja. A *Mozi Bandi kalandjainak* sem a hangneme, sem a cselekményszövege, sem a szemlélete, sem a jól érzékelhető didakticizmusa nem indokolja ezt a várakozást, a benne szereplők életkoráról immár nem is beszélve. Molnár Ferenc öt évvel korábbi ifjúsági regénye, *A Pál utcai fiúk* épp azért lehetett sokkalta népszerűbb és hatásosabb olvasmány, mert nem a korszellem ellenében, hanem arra tudatosan építve íródott. Úgy nevelt, úgy kínált eszményeket, hogy közben — elrettentés, megvonás helyett — a serdülők kalandéhségét, a testi erő és ügyesség iránti áhítatát is kielégítette, s ügyesebben álcázta didakticizmusát. Ambrus művének megítélésében Faludi Istvánhoz csatlakozunk: „... a szükséges adag romantika és pátosz hiányzik, és nagyon is érzik a szemlélet öreges fölényét.”²¹

III. („... *dickensi kis remek* ... ”): Ignotus sietős minősítése udvarias túlzás, ámbar a nagy angolt egyik mesterének tekintő, róla szép és magvas esszéíró Ambrusnak bizonyára

¹⁸ Vö. FALUDI István, *Ambrus Zoltán elbeszélő művésze*. Szeged, 1941. 67.

¹⁹ Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranysárkány*. Bp., 1966. 190.

²⁰ Lásd erről: KIRÁLY István, i.m. 111–114., illetve a magunk elemzését: „Formálni akarta az életet, mely végtelen és esztelen ...” Adalékok az *Aranysárkány* értelmezéséhez. *Életünk*, 1985/4. 362–370.

²¹ FALUDI, i.m. 66.

jölesett. Ha pusztán az alapeszme, a tendencia korszerűsége hibádnék e regényben, a *Mozi Bandi kalandjai* akár remekmű is lehetne. Ambrustól azonban maga a választott műfaj volt idegen: aligha ifjúsági olvasmányok komponálására termett. Nincs kétség: sokat tud a gyermeklélek titkairól, ismeri működésének sajátos mechanizmusát, vállalt szerepében mégis feszeng, s — felnőtt voltát, szemléletét titkolni nem tudván — időnként ki is zökken belőle.

A kisregény erényei így is számosak. Olvasócsalogató, ügyes fogás a mesét idéző, imitáló felütés („Volt egyszer egy kisfiú, aki nem akarta megtanulni a leckéjét”), remek a bevezető fejezet személyes, játékos, tegezőn pajtáskodó hangneme, az nemkülönben, hogy a narrátor egyszersmind Csipisz és a nyájasan megszólított befogadó szövetségesének, mi több: cinkosának mutatkozik — a szigorú tanár, Prutyi ellenében. Rokonszenvet csihol, érdeklődést csigáz ez a nyitány, s ügyes ötlettel — elmosván mintegy az élet és az irodalom határait — még a fiktív alak, Csipisz és az anonim, de valóságos olvasó azonosságát is megengedi: „Talán éppen veled jár és egy padban ül veled, barátságos vagy szigorú tekintetű olvasó ... Sőt még az is lehetséges, hogy te magad vagy az, könyvetem gyanakodva lapozgató, szíves vagy szívtelen olvasó, akinek a története itt következik, csak — bölcsen — nem mondd meg senkinek, hogy neked ez a történet nagyon ismerős! ...”²² Elősegíti mindez a beleélést, a ráhangolódást, megkönnyíti, hogy bármelyik diák, akár ha tükörbe, pillantson Csipisz históriájára. Kár, hogy a felnőtt és az irodalmár e hibátlan hangütésű bevezetés végén mégis előbúvik Ambrusból, s józansága megtöri a játék varázsát: „És ezzel, türelmes olvasó, minden nagyobb baj nélkül átestél azon, ami minden könyvben a legkeservesebb, és amit a magyarok, amikor még nem tudtak magyarul, előszónak neveztek.”²³ Másutt is feltűnik, hogy a szerző még ez ifjúságnak szánt regényében is hű marad szokásos gyakorlatához, s irodalmi utalásokat, parafrázisokat csempész a szövegbe. Rendjén van, hogy az órák alatt „furfangos” és bonyolult titkosírással levelező diákok „Bárczy Benő” és „Biberach, lézengő ritter” álneven szignálják közlendőiket,²⁴ az viszont meglepő és hitelcsorbító, ha társukról így beszélnek: „A Bika már olyan öreg, mint Rip van Winkle az utolsó felvonásban.”²⁵ Csipisz rossz szellemétől, a vásott, magát a tanulástól megtartóztató kamasztól is bajos elfogadnunk efféle harci felhívást: „Hip, hip, hurrá, jasszuk, kunok, besenyők, kazárok! ... Ti vagytok a Síp utcai legények, és Flocsek Antal a ti kapitányotok!”²⁶ Tudjuk: Ambrus nemigen kedvelte, hatásvadász „középszerűség”-nek tartotta Rostand *Cyrano de Bergerac*-ját, a gascogne-i legényeket bemutató „kuplé”-t azonban „... a hetvenkedés és szájjasság e nagy operájának legszebb áriája”-ként méltányolta.²⁷ Erre gondolva is, furcsán, hiteltelentül cseng a Bika ajkáról ez a röpke parafrázis. Névhasználatában (Sátánovics Belzebub, Flivarovics, Flenkerovics, Bikkmikker), logikájában, fordulataiban, nyelvében egyaránt túllontúl irodalmiasnak és művinek tetszik Csipisz rémálma²⁸ — s a példákat tovább gyarapíthatnók. Az egyéb kifogások és ellenvetések helyett inkább mondjuk még el, hogy Ambrus kitűnően ismeri a gúnynévadásban is megnyilvánuló gyerekészjárás irracionális voltát, a vég nélküli hazakísérések szokását, az örök tanár-tanítvány harc megannyi komikus vetületét, tudója (s remek ábrázolója) annak, hogy a rossz tanuló, ám nagy erejű és merész diákok áhitat övezi, körötte mítosz képződik, hogy egy vásott kamasz miként építi önmitológiáját, hogy a titokzatosság és a nagyzolás hatalmat ad, a hazudozás nemkülönben, hogy a füllentések mintegy önnemzéssel szaporodnak, hogy a gyerekkori barátságok kizárólagosságra törnek, hogy a naiv lelkek mily könnyen megszeppennek s válnak kiszolgáltatottá²⁹ — ne folytassuk! Bizonyos, hogy

²² *Mozi Bandi kalandjai*, 3–4.

²³ *Uo.* 6.

²⁴ *Uo.* 85–87.

²⁵ *Uo.* 7.

²⁶ *Uo.* 29.

²⁷ Vö. AMBRUS Zoltán, *Színház*. Bp., 1983. 239–253.

²⁸ *Mozi Bandi kalandjai*, 118–146.

²⁹ *Uo.* 5., 7–18., 36–37., 86. stb.

Csáth Géza avagy a *Tréfa* c. novelláját épp 1912-ben publikáló Kosztolányi mást is, többet is bemutat a serdülőkről, az ő észrevételeiket és sejtéseiket viszont semmiképp sem kérhetjük számon ettől az ifjúságnak szánt kisregénytől.

A *Mozi Bandi kalandjainak* mesélője természetesen mindentudó és mindenható. Birtokában van ő még Csipisz valódi nevének is, csupán kíméletből, „konspirációs” okokból nem hajlandó kiadni. A narrátori mindentudásból és mindenhatóságból következik a mű csak kevésszer diszkrét didakticizmusa, amely a cselekményvezetésben, az értékhangsúlyok elosztásában és a reflexiókban egyaránt tetten érhető. Az elbeszélő így azt is megengedheti magának, hogy noha a könyv Csipisz bűnére és bűnhődésére koncentrálna, egy fejezet erejéig a kísértő, a Bika nyomába szegődjék. A VII. rész viszont nem eléggé szerves és szükség-szerű, s némileg mesterkéltnak tetszik számunkra. Érezhetően csakis arra szolgál, hogy újabb, sőtét ecsetvonásokkal árnyalja a Bika portréját, még jobban elidegenítsen tőle, bemutatván önkényét, kéretlen erőfitogtatását, átlátszó ravaszkodását, gondolatatlanságát, kallódását s — mentségként, magyarázatként? — otthontalanságát. Túl a szereplők dialógusain, gondolataikat is a történetmondó tolmácsolja és kommentálja, kivéve Csipisz nyugtalan tépelődéseinek egy-egy pillanatát. Föltétlenül érdekes és modern megoldás, hogy a narráció e pontokon többször is belső monológba, szabad függő beszédbe tűnik át,³⁰ növelve a részlet bensőségét és hitelét.

Vitatható koncepciójú, hullámzó színvonalú alkotás a *Mozi Bandi kalandjai*. Ha paradoxul hangzik is, érdemei közt tartjuk számon, hogy szándéktalan előkészületként, afféle újjgyakorlatként szolgált Ambrus utolsó nagyepikai vállalkozásához, *A tóparti gyilkossághoz*.³¹ Két személyre, két gyermek különös kapcsolatára komponált regény, kamaradarab lesz az is, s már a *Mozi Bandi kalandjaiban* szóba kerül egy háborzongató esküvési szertartás,³² hogy — mutatis mutandis — visszatérjen amannak lapjain. A két mű laza kapcsolata, felületi rokonsága nyilvánvaló. Más kérdés, hogy *A tóparti gyilkosság* problematikája jóval mélyebb, személyesebb rétegekből fakad, s jóval mélyebben, személyesebben érinti az olvasót is.

Hárs György Péter

JÓZSEF ATTILA: „KÉSEI SIRATÓ”

Hermann Imre óta¹ közhely, hogy életünket megkapaszzkodások és elszakadások sorozatában éljük meg. Határait is e két esemény jelöli ki, hiszen a születés — megkapaszzkodásunk az életben; és a halál — az élettől való elszakadásunk. Ami születés és halál között megtörténik velünk, így személyiségünk alakulása is, mindig a Másikkal, a Másokkal, az Azzal való kapcsolatok — megkapaszzkodások és elszakadások — kölcsönhatásában írható le. E kapcsolatok összetettségére utal az is, hogy egy adott személyiségről való tudásunk mindig ellentétes fogalmak rendszerére épül.

A megkapaszzkodások és elszakadások rendszerében kitüntetett szerephez jut a nyelv. A kommunikáció mint megkapaszzkodás és az elhallgatás mint elszakadás nemcsak interperszonálisan, hanem intraperszonálisan is értelmezhető. Az én-építés, identitás stb. így egyfajta folytonos önmagammal-kommunikációnak, önmagamba-kapaszkodásnak, míg az én-vesztés identitás-vesztés stb. e kommunikáció megszűnésének, az önmagamtól-elszakadásnak következményeként fogható föl.

Ezeket a folyamatokat a Másikkal való kapcsolat vagy annak hiánya árnyalja. A gyermek én-építésének szükséges föltétele nemcsak az anyával való kommunikáció, hanem az anyától való elszakadás, az önállósodás is. Az elszakadás pillanatában azonban máris

³⁰ *Uo.* 104–105., 110–112. stb.

³¹ Hasonlóan vélekedett FALUDI is: *i.m.* 69.

³² *Mozi Bandi kalandjai*, 38., 49.

¹ L. HERMANN Imre, *Az ember ősi ösztönei*. Bp., 1984.